

grundlagde et nyt dynasti. Han var som barnebarn af Edvard III gennem sin far, John af Gaunt, og efterkommer af Henrik III gennem sin mor, Blanche af Lancaster, ligeså meget en Plantagenet som Richard II. Henriks hovedproblem var de mystiske omstændigheder ved magtovertagelsen og især ved Richards død. Afsnittet »Det middelalderlige verdensbillede« s. 143ff handler faktisk om uddannelse og litteratur; det er godt skrevet men mangler noget om de senmiddelalderlige filosofers (de såkaldte nominalisters) bidrag til idéhistorien. Med deres adskillelse af teologi og filosofi sammen med fornægtelsen af universaltyper banede de vejen for den nyere tids tænkning og videnskab. Middelalderfilosofi var ikke kun Thomas af Aquin(o) og skolastik.

Tilbage til Danmark: tekst s. 67 og billedtekst s. 69 om strenge retsregler og dødstraf bevirker desværre, at klicheen om »mørk middelalder« igen bestyrkes efter at være blevet afvist i den øvrige del af bogen. Undersøgelser af engelsk retsmateriale fra 1300-tallet viser, at kun få, der var tiltalt for større forbrydelser, blev idømt den strengeste straf, og af dem var der igen kun et lille mindretal, der faktisk blev henrettet. Når en større by som Malmö endnu ikke havde fast galge eller bøddel i begyndelsen af 1500-tallet tyder det på, at det samme kan have gjort sig gældende i Danmark. Den middelalderlige retsopfattelse, som den gennemgås s. 77ff. (egentlig er det samfundsopfattelsen) udlægges forkert. Jyske lovs fortale indebærer ikke nogen lighed for loven men taler om lige adgang til at opnå den retfærdighed og de rettigheder, store som små, loven foreskriver for de enkelte grupper i samfundet. Gennemgangen af købstadslivet burde være baseret på andet end københavnsk materiale, selvom de udførlige oplysninger om København i slutningen af 1300-tallet, især i Roskildebispens jordebog, gør det fristende at bruge denne by. Roskilde som en gejstlig by fyldt med kirker og klostre ville være et godt supplement. Bagersvendegildet var ikke et laug i betydningen en erhvervsorganisation med monopol på et håndværk men en social og religiøs sammenslutning, som de øvrige svendegilder i middelalderen.

Der er faktisk ikke spor af bagersker i de danske købstæder i middelalderen (jeg har ledt forgæves efter dem) sådan som tilfældet var f.eks. i Stockholm, hvor de ganske rigtigt udgjorde en betydelig del af de selvstændige kvindelige næringsdrivende.

Bogen afsluttes med et morsomt afsnit om Margretes omdømme og eftermæle med nogle herlige illustrationer. Blot burde »Margrete kjolen« og Margrete-minderne i Roskilde domkirke være behandlet her i stedet for i en billedtekst i begyndelsen (s. 18).

Bogen indeholder Henvisninger, der træder i stedet for noter, men alligevel gør det muligt at finde citerede og anvendte kildesteder, en fortegnelse over Kildeudgaver, en Bibliografi og et Navneregister. Den er uhyre smukt udstyret, men som nævnt har det sin pris. Lad mig slutte med en bøn til forfatter og forlægger om at overveje en billigudgave, så studerende og forskere fra historie og andre fag har en chance for at anskaffe bogen. Den fortjener en vid udbredelse.

Finn Stendal Pedersen:

Brug og hvile

Om udnyttelsen af agerjorden i

1600-tallet

En replik

Foranlediget af Karl-Erik Frandsens indlæg i sidste nummer af Fortid og Nutid. Bd. XXXII side 117ff skal jeg hermed fremsætte en replik. Jeg er, som det også vil fremgå af min disputatsafhandling, et langt stykke ad vejen enig med Karl-Erik Frandsen i de fremlagte synspunkter, men på to punkter føler jeg trang til at fastholde mine vurderinger af kildematerialet på det nu foreliggende grundlag. 1) Jeg vil fastholde at produktionsværdien er et bedre værdigrundlag end både 1688-hartkornet og 1684-hartkornet. 2) Jeg vil fastholde min vurdering af den faktiske brug/hvile.

Uenigheden på de to punkter drejer sig først og fremmest om, hvorvidt den faktiske

brug/hvile i de fynske landsbyer i 1682 har fulgt vangeskiftet, således som Karl-Erik Frandsen har plæderet i sin disputats »Vang og Tægt«¹, eller om opgivelserne af mere varierede brug/hvile rotationer ved de nyborgske, kronborske og tryggevældeske kommissioner er at foretrække. Det sidste forfægter jeg selv² i overensstemmelse med en række ældre historikere. Rent faktisk får denne uenighed dog ingen betydning for min undersøgelse iøvrigt, da jeg ud fra min gennemgang af principperne for værdiberegningen konkluderer, at den af centraladministrationen gennemførte værdiberegning ud fra vangeskifternes brug/hvile er den mest korrekte, selvom den ikke er i overensstemmelse med den faktiske brug/hvile³.

Det er derfor en misforståelse, når Karl-Erik Frandsen tillægger min vurdering af den faktiske brug/hvile afgørende betydning for konstruktionen af begrebet »produktionsværdi«. Dette begreb, der nok burde have været døbt »den potentielle produktionsværdi«, konstrueres først og fremmest for at rette op på den undervurdering af de animalske produktionsmuligheder, som fandt sted ved den alt for lave værdiansættelse af enge og overdrev samt ved bortfaldet af vurderingen af de hvilende agerjorders græsningsværdi. Samtidig rettes der så en smule op på den samlede skattemæssige begunstigelse, som specielt de vestfynske herreder med stor årlig hvile nød godt af. Afgørende for, at jeg selv blandt de forskellige alternative muligheder valgte produktionsværdien fremfor hartkornet 1684, var, at produktionsværdien samlet gav et bedre niveau for produktionspotentialet⁴. Iøvrigt er korrelationen mellem produktionsværdien og hartkornet 1684, som Karl-Erik Frandsen også bemærker, så stor, at valget af

produktionsværdien ikke påvirker de senere statistiske analyser i nævneværdigt omfang. Jeg har følgelig lidt svært ved at se, at jeg i denne anledning skulle være faldet i nogen »fælde« i forlængelse af min opfattelse af, hvad den faktiske brug/hvile var, selv ikke hvis Karl-Erik Frandsens synspunkter vedrørende det sidste skulle vise sig at være den mest bæredygtige tolkning.

Vedrørende den faktiske brug/hvile er denne selvfølgelig af stor betydning for opfattelsen af landbrugsdriften i landsbyfælleskabet i 1680'erne og en nøjagtig fastsættelse af de årligt besåede arealer lige så vital for undersøgelserne vedrørende foldudbytter samt af fordelingen mellem vegetabilsk og animalsk produktion. Skal jeg imidlertid gøre argumenterne op synes jeg, at det må erkendes, at ingen af de to opfattelser kan fremføre endegyldige eller overbevisende belæg for at være den rette.

Når jeg har fremholdt det som min overbevisning, at de varierede brug/hvile angivelser var mere troværdige end vangenens rotation, skyldes det en række iagttagelser i materialet fra de fynske markbøger og modelbøger. Herunder konstateringen af at man rent faktisk ikke havde overensstemmelse mellem antallet af vange og rotationen, men f.eks. angivelse af fire vange som bruges to år og hviler et år. En klar markering af, at der i markbøgerne som oftest er sammenfald mellem de dårligst boniterede jorder og de jorder, som angives at have en højere hvile end hovedparten af bymarken⁵. Endelig er en lang række af de jorder, som angives til en højere hvile, netop indelukker, skovhaver og åse, som let kunne særregnes. Til slut kan så anføres udtalelser fra midten af 1700-tallet om driftsforholdene⁶. Jeg tror på den baggrund, at de faktiske mu-

1. Karl-Erik Frandsen: Vang og Tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682–83. Esbjerg 1983, s. 39ff.
2. Finn Stendal Pedersen: Fynsk landbrugs vilkår 1682. Statistiske studier i produktionsmuligheder og ejendomsstruktur på grundlag af forarbejderne til Christian V's matrikel. Odense 1985, s. 71ff., 77f., 328, s. 67.
3. Samme, s. 92f., 185f.
4. Samme, s. 151f. (jeg indrømmer, at formuleringen er til at misforstå og burde have været klarere).
5. Samme. Således ved gennemgangen af 25 udvalgte landsbyer, s. 35ff.
6. Karl-Erik Frandsen: Vang og Tægt, s. 43.

ligheder for individuel pleje af store dele af agerjorden har været betydeligt større end indespærringen i vangesystemets spændetrøje gav mulighed for, og jeg tror, at landmændene også i 1600-tallet har sørget for at udnytte jorderne så rationelt, som det med tidens driftsteknik var muligt. Her deler jeg helt Karl-Erik Frandsens beundring for ressourceudnyttelsen i 1600-tallets landbrug⁷. Heroverfor står Karl-Erik Frandsens argumenter, der fastholder, at generalbeskrivelserne i markbøgerne gav den faktiske udnyttelse af agerjorden gennem deres angivelse af antallet af vange og disses rotation⁸. Dette fremhæves gennem undersøgelsen af de enkelte kommissioners arbejde og indberetningerne herom, hvorpå der konkluderes: »Det fremgår utvetydigt heraf, at de stærkt graduerede rotationsangivelser ved de fem (af syv) østdanske kommissioner, dels var misforstået i forhold til instruksens ånd og dels var et udtryk for taksermændenes skøn, men ikke gengav den virkelige brug og hvile⁹. Jeg kan erklære mig enig i misforståelserne i forhold til instruksens ånd, men savner bevis for den sidste del af konklusionen. Det eneste argument, der fremføres, er, at det forekommer usandsynligt, at en ås kan have været besået, når vangen iøvrigt lå i fæled, da det ville have krævet en særhegning om den eller de specielle åse, og sådanne er der ingen vidnesbyrd om (sic), når bortses fra navngivne løkker, haver ell. lign. Hertil er vel kun at spørge, hvilke vidnesbyrd har vi iøvrigt om de normale vangehegn og deres forløb, specielt førend vi når op til midten af 1700-tallet?

Dette argument udbygges i indlægget i Fortid og Nutid med en argumentation, der synes at gå på det forhold, at når centraladministrationen med sine tvetydige instrukser har ment, at den brug/hvile, man skulle have opgivet, var vangeskiftets brug/hvile, og når

man så anholder, at disse intentioner ikke er fulgt, så må det være fordi centraladministrationen kender de faktiske forhold ude omkring i provinserne bedst, og hvis centraladministrationen mente, at vangeskifternes rotation svarede til de faktiske forhold, må dette være rigtigt. Ud fra eksemplet i Aasum herred påviser Karl-Erik Frandsen klart, at den odenseanske kommission har fulgt pålægget og tolket »ånden« i instruksens korrekt, men deraf følger jo ikke, at det er denne kommissions angivelser, der svarer til den faktiske brug/hvile i trevangsområdet på Fyn¹⁰. Jeg vil snarere mene, at påvisningen giver mig anledning til at modificere min oprindelige vurdering, således at brug/hvile angivelserne forekommer troværdige, når dog bortses fra den odenseanske kommission, der i forlængelse af instruksens af 16. april 1681 i stedet for de faktiske brug/hvile perioder alene angiver vangenens rotation.

Jeg vil sluttelig udtrykke min glæde over, at jeg med mine synspunkter har provokeret Karl-Erik Frandsen til at udbygge sine argumenter for sin tilslutning til vangeskiftets brug/hvile, og jeg håber med denne replik at have holdt gryden i kog vedrørende dette vigtige punkt af den datidige landbrugsstruktur. Der må nok, som det er blevet anført, sættes yderligere forskning ind på dette punkt før det bliver afklaret, og det var meget at håbe, at denne debat vil kunne bidrage hertil.

Sebastian Jørgensen og Karsten Kappel:

»Staten og Civilisationen« og mentalitetshistorie

Hvad er historien? - Klassekampen i dens 1001 udgaver? – Fortidens store mænd? –

7. Samme, s. Forord.

8. Samme, s. 39f, 42ff.

9. Samme, s. 43.

10. Det bliver nok nødvendigt at nuancere billedet af den odenseanske kommissions tolkning af instruksens af 16. april 1681, da der jo forekommer tilfælde af brug/hvile ansættelser udover vangeskiftet ved nogle af denne kommissions opmålinger, jvfr. områderne 1, 2, 5 og 6 i min undersøgelse af 25 udvalgte landsbyer. Således i Allesø, årlig jord, 2/3, 3/6 og 2/9. Store Ubberud 2/1, 2/2, 2/3, 2/4 og 3/5. Kirke-Søby 2/1, 2/2, 4/4. Fynsk Landbrugs vilkår 1682, s. 57.